

Historien vi ärvde

KUNSKAPRELATIVISM. Det postmoderna inflytandet har klingat av inom arkeologin. Men inom kulturmiljövården lever idéerna kvar. Allas rätt till sitt kulturarv står mot experternas bild av det förflutna.

AV STAFFAN ENG

Under Europaåret för kulturarv 2018 vill EU med hjälp av tusentals aktiviteter få människor i hela Europa att upptäcka och glädjas åt det gemensamma kulturarvet.

Men i Sverige sker firandet i skuggan av den kulturarvsdebatt som blossade upp hösten 2016.

Debatten, som först kretsade kring den föreslagna sammanslagningen av Världskulturmuseerna i Stockholm, kom snart att handla om hur mycket en identitetspolitisk agenda borde få styra förvaltningen av kulturarvet och utställningarna på de statliga historiska museerna.

Journalisten Ola Wong, som var en av de mest tongivande rösterna, menade att det svenska materiella kulturarvet riskerar att fumlas bort när sakkunniga inom kulturmiljövården har ersatts med normkritiska ak-

tivisterna som bara intresserar sig för genus-, klass- och rasfrågor.

Bakom alltsammans skymtade han ett postmodernt kunskapsförakt och en inflytelserik grupp arkeologer, som i stället för att gräva efter sanningen om det förflutna ägnade sig åt att kritisera andra arkeologer – gärna tryggt döda – för diverse tankebrott.

– Ola Wong har väckt heta känslor, eftersom många människor är väldigt inblandade i det här. Och mycket har gått hand i hand med postmodernismen, säger Anders Kaliff, professor i arkeologi i Uppsala.

Han menar att det problem som Ola Wong beskriver går att leda tillbaka till postprocessualismens intåg i svensk arkeologi i slutet av 1980- och början på 90-talet. Den nya strömningen, som betonade de arkeologiska tolkningarnas

subjektivitet och ifrågasatte möjligheten att göra en politiskt neutral historieskrivning, kan enligt Anders Kaliff ses som en översättning av postmodernismens idéer till arkeologiteori.

Postprocessualismen utgick bland annat från den brittiske arkeologen Ian Hodder, vars bok *Symbols in action* från 1982 fick ett enormt genomslag i Sverige. Där visade Hodder med exempel från afrikansk keramik att den materiella kulturen inte är en enkel spegling av människornas aktiviteter, utan något som de aktivt använder för att uttrycka sin identitet.

– Det öppnade upp för nya tolkningar om sociala strukturer och människors föreställningsvärld samt gav en större frihet att tolka utifrån jämförelser med andra kulturer. Det blev en fullständig revolution i tolkningshänseende i början av 90-talet, säger Anders Kaliff.

Postmodernism

En riktning inom modern filosofi, idédebatt och en rad estetiska verksamheter. Den franske filosofen Jean-François Lyotards *La Condition postmoderne* 1979 hade stor betydelse för termens spridning. Lyotard karakteriserar den postmoderna eran som en där "de stora berättelsernas tid" är slut. Inga religioner, metafysiska system eller ideologier vinner längre allmän tilltro. Under postmoderna villkor finns bara partiella, subjektiva och individuella sanningar. Det innebär också att tron på "det moderna projektet", det vill säga på mänsklighetens frigörelse genom framsteg i fråga om vetenskap, teknik och rationalitet, gått förlorad och efterträts av satsningar på mer begränsade och personliga projekt.

Källa: Nationalencyklopedin

Kulturarv som politik? Strax innan Visby nominerades till Unescos världsarvslista beslutades att 200 hus skulle skyddas för att de stod på medeltida grund. De flesta var dock byggda efter år 1750.

FOTO: ISTOCKPHOTO

De friare tolkningarna var välbehövliga och inte postmoderna i sig, menar han. Problemet var att trenden både i den anglosaxiska och skandinaviska arkeologin gick mot att det inte fanns någon sanning alls att hämta i det arkeologiska materialet, utan att allt låg i uttolkarens öga. Källmaterialet kom att betraktas som en mångtydig text, där ingen tolkning var bättre än någon annan.

I brist på objektiva sanningar om det förlutna riktades många blickar i stället mot hur arkeologin påverkades och användes av sin samtid. Konsekvensen blev enligt Anders Kaliff uppkomsten av ett helt nytt område inom arkeologin, som i stället för att arbeta med ett källmaterial undersökte sin egen idéhistoria utifrån ett postmodernt perspektiv.

– Man kan ha olika åsikter om det är riktigt att arkeologerna själva skriver sin egen biografi. Jag menar att det är idéhistoriker utifrån som borde göra det, säger han.

Anders Kaliff menar att vissa av dessa arkeologer hade starka kopplingar till Riksantikvarieämbetet och Historiska museet, vilket gjorde att de postmoderna idéerna med en viss eftersläpning fick ett starkt inflytande i kulturmiljövården. Han pekar ut det stora samverkansprojektet Agenda kulturarv från 2001-04, som skulle lägga upp riktlinjerna för det framtida kulturmiljöarbetet, som den enskilt mest betydelsefulla händelsen.

Syftet var att allmänheten skulle göras mer delaktig i kulturmiljövården. Men Anders Kaliff menar att den föresatsen slog över i en tanke om att det inte fanns någon skillnad mellan högt och lågt i kulturarvet. Om forskarna sa att alla berättelser om det förlutna var lika mycket värda, varför skulle då forskarnas berättelser vara bättre än någon annans?

– Var inte bänken där jag fick min första kyss viktigare än stendösen som stod intill? Det låter parodiskt, men det var så diskussionerna gick. Jag är extremt kritisk till det som skedde.

I dag menar han att det postmoderna inflytandet har klingat av inom arkeologins huvudfåra. Nu pratas det i stället om materialitetsforskning, som kan betraktas som

”Problemet var att [--] det inte fanns någon sanning alls att hämta i det arkeologiska materialet”

en återgång till en mer empiriskt inriktad vetenskap. Men inom kulturmiljövården, där få människor har direktkontakt med forskningsfronten, lever idéerna kvar.

– Riksantikvarieämbetet är i hög grad en spegling av den postmoderna rörelse som nu är nästan borta i akademien. Och på läns museerna tror man fortfarande att detta är radikalt och nytt, säger han.

Arkeologen Alexander Gill försvarade Ola Wong i kulturarvsdebatten och håller med om att Agenda kulturarv har varit en vattendelare i det svenska kulturmiljövårdsarbetet. Alexander Gill är antikvarie på Riksantikvarieämbetet, men uttalar sig här som privatperson. Han menar att begreppet ”kulturarv”, som fick sitt stora genomslag i Sverige på 90-talet, i sig rymmer en postmodern nedvärdering av den historiska expertkunskapen.

Tidigare arbetade kulturmiljövården med ”historia”, menar han – ett begrepp som är starkt knutet till akademisk forskning om vad som är sant eller falskt. Det innebar att bevarandearbetet kretsade kring det som forskningen ansåg ha haft betydelse i de historiska processerna. Kulturarvsbegreppet – som är kopplat till kollektiva identiteter – gör däremot att alla kan ha åsikter om vad som är eller inte är deras kulturarv.

– För mig är historia och kulturarv varandras motsatser. Historia är experternas bild av det förlutna, medan kulturarv är identitetspolitikens bild av det förlutna, säger han.

Kulturarvsbegreppets koppling till identitetspolitiken finns dokumenterad i antologin *Politiska projekt, osäkra kulturarv* från 2017. Där knyter etnologiprofessorn Lars-Eric Jönsson begreppets genombrott i Sverige till en politisk strävan att ge kulturellt erkännande åt underrepresenterade klasser, kön och etniciteter. Genom

att tala om ”kulturarv” i plural betonades mångfalden av grupper i det mångkulturella samhället.

Lars-Eric Jönsson beskriver också hur 90-talets och det tidiga 2000-talets stora svenska historiska kampanjer – från 1993 års utställning Den svenska historien till Agenda kulturarv – successivt gick från att förmedla expertkunskap om det förlutna till att problematisera samtidens historieskrivning i ett identitetspolitiskt perspektiv.

– Förändringen var politiskt påtvingad. Plötsligt hamnade man i ett läge där inte den arkeologiska forskningen styrde hur förvaltningen bevarade gamla minnen, utan det blev en identitetspolitisk och mångkulturell agenda, säger Alexander Gill.

Konsekvensen är enligt Alexander Gill att den historiska sakkunskapen, som kan fungera som en buffert mot olika särintressen, har satts på undantag i både Riksantikvarieämbetet och på läns museerna. I stället har vi fått en moraliserande diskurs där det är fritt fram för olika intressenter att använda kulturarvsbegreppet för sina egna syften.

– Om till exempel en sverigedemokrat vill stärka den svenska identiteten genom att öka anslagen till Sveriges kyrkor, så kanske en kyrkoexpert hade kunnat säga att kyrkorna inte behöver mer pengar antikvariskt.

I praktiken innebär den nya ordningen att länsstyrelserna, som sköter det dagliga bevarandearbetet, inte får det kunskapsunderlag som de behöver från Riksantikvarieämbetet och läns museerna, menar Alexander Gill. En påtaglig förändring är att Riksantikvarieämbetet i början av 2000-talet slutade att göra nationella kunskapsöversikter.

I ett ärende om Norrköpings fängelser som Alexander Gill har arbetat med så kunde till exempel en gammal översikt från Riksantikvarieämbetet av Sveriges fängelser fungera som underlag för att avgöra vad som var unikt för Norrköping. I dag är det ingen som har den överblicken, menar han. Och det som riskerar att drabbas är i första hand kulturmiljöer från historisk tid som inte är fornlämningar.

– Man tappar den måttstock som är viktig att ha när man värderar vad som ska bevaras

inför framtiden. Det är den största effekten av Agenda kulturarv, säger Alexander Gill.

Ån så länge saknas det forskning om hur Agenda kulturarv har påverkat kulturmiljövården. Den kunskapsluckan tycker Alexander Gill att dagens kritiska kulturarvsforskare borde fylla i stället för att bara dekonstruera maktstrukturerna i den arkeologiska historieskrivningen.

– Jag förväntar mig av kritiska kulturarvsforskare att de ska granska makten i dag, inte ta ställning för den, säger han.

Den kritiska kulturarvsforskningen är ett tvärvetenskapligt fält som formligen har exploderat under det senaste decenniet, både internationellt och i Sverige. Fältet uppstod som en del av den så kallade kulturella vändningen inom humaniora i slutet av 70- och början på 80-talet, som är nära förknippad med postmodernismen.

Gemensamt för dem båda är ett konstruktivistiskt synsätt. För arkeologins del innebär det enligt arkeologidocenten Anna Källén, som själv arbetar med kritisk kulturarvsforskning vid Stockholms universitet, att kulturarv är något som delvis skapas i dagens samhälle för att uppnå olika politiska, kommersiella eller identitetsskapande mål.

– Det är ingen i det förlutna som har bestämt hur vi ska använda det gamla i dag. Därmed handlar kulturarv både om det gamla och om vår samtid. Själva begreppet kulturarv utgår från det, säger hon.

Konstruktionen består enligt Anna Källén inte bara i vår användning av kulturarvet, utan också i arkeologernas sätt att ordna och klassificera det. Att säga att en pilspets kommer från trattbägarkulturen har till exempel väldigt lite med dess forntida sammanhang att göra – dåtidens människor hade ingen aning om att de levde i en trattbägarkultur.

Själv har Anna Källén intresserat sig för hur 1800-talets idévärld lever kvar i dagens arkeologi. På 1800-talet, när den moderna arkeologiska vetenskapen växte fram, var målet att hitta ursprunget till den svenska nationen. Det gör att det samiska kulturarvet länge saknades i den nationella historieskrivningen. I dag har samerna av olika skäl

uppmärksammats, men vem intresserar sig för exempelvis kvävernans historia?

På samma sätt menar Anna Källén att 1800-talsarkeologernas stora intresse för manliga föremål – vilket var naturligt, eftersom de levde i ett samhälle som nästan enbart styrdes av män – i viss mån lever kvar och gör motstånd mot nya tankar, trots att vi i dag lever i ett samhälle som kan se på det förlutna med andra ögon.

– Sådana exempel på exkludering finns från hela världen, eftersom olika grupper historiskt sett har haft olika makt i samhället.

1800-talsarkeologin genomsyrades också av idén om mänsklighetens framåtskridande, som hängde samman med kolonialsystemets sätt att dela in folk i primitiva och utvecklade. Den synen lever enligt Anna Källén kvar i att många arkeologiska beskrivningar har en linjär form, som ska illustrera en kulturell utveckling mot något större och bättre.

– För oss ser det ut som om de strukturerna är neutrala och naturliga, men så var det inte på 1800-talet. Då var arkeologin en progressiv vetenskap som skulle säga något politiskt intressant.

I dag menar hon att EU använder arkeologin på ett liknande sätt för att stärka den europeiska identiteten. Hur det går till finns beskrivet i arkeologen Elisabeth Niklassons avhandling *Funding matters* från 2016. Ett tydligt exempel är de stora bronsålderskampanjerna på 1990-talet, som skulle visa att det fanns en europeisk enhet redan för 4 000 år sedan.

Att kulturarv är politik illustreras också av den process som gjorde att staden Visby blev upptagen på UNESCO:s världsarvslista år 1995. Arkeologen Gunilla Runesson och

”Gamla föremål är inte värdelösa, men de har ganska flexibla värden”

kulturgeografen Lennart Runesson har visat hur politiker strax före nomineringen drev igenom att närmare 200 hus skulle skyddas för att de stod på medeltida grund, trots att majoriteten av dem egentligen var byggda efter år 1750. Det investerades också stora summor för att göra de yngre husen mera medeltidslika.

– För alla som studerar hur det går till när något blir och vårdas som kulturarv så framgår det ganska snart att det är processer som drivs av olika intressenter, säger Anna Källén.

Inslaget av konstruktion gör det enligt Anna Källén omöjligt att avgöra vilket kulturarv som är viktigt att bevara utifrån några objektivt vetenskapliga kriterier. Det skulle inte ens vara möjligt i samtiden, säger hon: om du fick i uppgift att berätta om mitt kontor genom att plocka ut de 100 viktigaste sakerna, så är sannolikheten väldigt liten för att den berättelsen skulle överensstämma med min egen.

– Längtan efter det objektiva här är en chimär, eftersom det är människor vi har att göra med. Det innebär inte att de gamla föremålen är värdelösa, men att de har ganska flexibla värden, säger hon.

Samtidigt betonar Anna Källén att de gamla föremålen naturligtvis bär på en egen historia som gör att det inte går att säga vad som helst om dem – poängen är att det ändå går att säga påfallande många olika saker.

Därför är hon kritisk till kulturarvsdebatten, som hon menar har urartat i en pajkastning mellan två extrema positioner där den ena beskylls för att inte tillmäta det gamla någon sanning eller något värde alls, medan den andra inte erkänner att det finns någon som helst samtida konstruktion. De flesta kulturarvsarbetare medger båda sakerna.

– Tanken om en fullständig kunskapsrelativism är en retorisk figur i den här debatten. Sedan intresserar sig vissa arkeologer mer för inslaget av konstruktion, medan andra tycker att det är mer intressant vad som hände på bronsåldern, säger Anna Källén. ■

Staffan Eng är vetenskapsjournalist.